

'ובדרש' – המבנה הדו-קוטבי בפירושו של רד"ק

נעמי גרינהויז

בהציגו בפירושו מסורות השאובות מדברי חז"ל, רד"ק משתמש לעתים קרובות במבנה של צמד פירושים דו-קוטביים. רד"ק מציב זה לצד זה באופן שיטתי, במאות מקרים בפירושו לכל ספרי המקרא, שני פירושים אלטרנטיביים המסבירים אותן מילים מקראיות או גיוון טקסטואלי (לעתים קרובות באופנים מנוגדים), אחד על דרך הפשט ואחד מדברי חז"ל. במקרים מסוימים רד"ק מציע יותר מפירוש אחד על דרך הפשט וכן פירושים מספר מדברי חז"ל. הוא מתייג באופן עקיב אחד מן הפירושים או כמה מהם כ'פשט' או כ'דברי רז"ל'.

במקרים מסוימים רד"ק מנגיד בפירושו את הפשט לפירושי חז"ל גם באמצעות מבנים אחרים. פעמים הדרש סוטה מן הפשט, פעמים הוא מעצים אותו, ופעמים הדרש מוסיף על פירוש הפשט או מחזק אותו. לדוגמה, במל"א כ, לז מתואר כיצד אדם אחד היכה את הנביא 'הַכָּה וּפָצַע'. בפירושו על דרך הפשט רד"ק מסביר כי השורש פצ"ע משמעו פצע מדמם. לאחר מכן הוא מצטט פירוש מתוך ירושלמי, סנהדרין פ"א, ה"ז (ל ע"ג), שלפיו טיפת דמו של הנביא הצדיק כיפרה על חטאי ישראל ומנעה את מותם ברמות גלעד. פירוש זה מדברי חז"ל אינו מתבסס על תופעה טקסטואלית כלשהי, אינו פותר בעיה טקסטואלית ואינו מציע חלופה לפירוש הפשט – זהו נספח ותו לא. באופן זה רד"ק מציג צמד פירושים (פשט לצד דרש) במבנה שאינו דו-קוטבי. בדומה, בפירושו לשמ"א לא, ה רד"ק מצדיק את מעשה ההתאבדות של המלך שאול למרות האיסור המקראי המפורש בבר' ט, ה. לאחר שרד"ק מביא הוכחות מן השכל הישר ומן המקרא הוא מצטט את המסורת המופיעה בבראשית רבה לד, ה (מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 324), המוציאה את שאול מכלל האיסור בבר' ט, ה. הפירוש המדרשי אינו מציג פתרון לבעיה טקסטואלית חדשה ואינו מציע חלופה לפירוש הפשט, אלא מחזק את הנחתו של רד"ק על דרך הפשט ששאול

* אני מודה לד"ר יצחק ברגר על קריאתו הביקורתית בטייטה קודמת של המאמר באנגלית, ולחמותי, ד"ר נחמה גרינהויז, שסייעה לי בהגהת המאמר.

לא עבר על האיסור מבר' ט, ה. התפוצה הרחבה של המבנה הדוקטורי, אף שהוא ודאי אינו המבנה היחיד שבאמצעותו רד"ק מנגיד בין פשט לדרש, מצביעה על חשיבותו.¹ בפירושים דוקטוריים (להלן גם 'פירושים דיכוטומיים') מעטים ביותר הציטוטים המובאים מדברי חז"ל שאינם מדרשיים באופיים. במקרים אלה אין הבחנה מתודולוגית בין שני סוגי הפירושים, וההבדל ביניהם נעוץ אך ורק במקורם.² אולם, בחלק הארי של המקרים, הפירוש המובא מדברי חז"ל הוא מדרשי באופיו וקיימת הבחנה מתודולוגית ברורה בין שני הפירושים.³

המבקש להבהיר את שיטת צמד הפירושים הדוקטוריים של רד"ק יכול להיעזר בספרות הענפה העוסקת בשימושו של רש"י ב'פירוש הכפול', כיוון ששני המבנים דומים. רבים מהמחקרים העוסקים בעבודתו של רש"י מנתחים לעומק את פירושו לתורה, בעוד תרומתו המרכזית של רד"ק היא בפירושו לנביאים ולחלק מן הכתובים.⁴ למרות ההבדל באופי המקורות, רבים מהשיקולים המתודולוגיים הנוגעים ל'פירוש הכפול' של רש"י רלוונטיים גם לרד"ק. ש' קמין מגדירה 'פירוש כפול' בעבודתו של רש"י כמקרים שבהם הוא מציע 'שני פירושים לכתוב, שאחד מהם הולם את טיב הפירוש "לפי פשוטו" לפי תפיסת רש"י, והשני איננו "לפי פשוטו" בכך שאינו מביא את המובן המילולי המידי של הכתוב, מובן המתבקש על פי ההקשר הענייני והמבנה התחבירי הברור'.⁵ ההגדרה שלנו לפירושו הדוקטוריים של רד"ק והגדרתה של קמין ל'פירוש הכפול' של רש"י נבדלות זו מזו, כיוון שבניגוד לרש"י, רד"ק נוהג בדרך כלל לתייג את ציטוטי

- 1 פירושו של רד"ק לשמ"ב יג, יט הוא דוגמה לפירוש שכולל בו זמנית שני פירושים, האחד על דרך פשט והשני פירוש מדברי חז"ל, אך איננו פירוש דוקטורי. שם, הפירוש המצוטט מדברי חז"ל איננו קשור למילים המקראיות שרד"ק מעיר עליהן בחלק הפשט של פירושו. הציטוט של פירוש חז"ל במקרים כאלה דומה יותר למקרים שבהם הפירוש היחיד הניתן לפסוק הוא מדברי חז"ל. ראו לדוגמה דה"א כט, יא, ד"ה 'כי כל בשמים'; דה"ב כט, יט, ד"ה 'הכנו והקדשנו'; וכן בר' ד, יב, ד"ה 'נע ונד תהיה בארץ'.
- 2 ראו למשל יהו' א, ג, ד"ה 'כל מקום'; ב, א, ד"ה 'חרש'; דה"א כט, ד, ד"ה 'לטוח'; ב, כו, ד"ה 'ותהי'; בר' א, כח, ד"ה 'וכבשה' (בדוגמה זו הפירוש המדרשי מוצג לפני פירוש הפשט).
- 3 ישנם כמה מחקרים קצרים הדנים במתודולוגיה של רש"י בפרשנותו לספרי נביאים וכתובים. דוגמה אחת היא: B. Gelles, *Peshat and Derash in the Exegesis of Rashi*, Leiden 1985, pp. 68–88. גלס מנתח פסקאות מספר מפירושו של רש"י לנביאים וכתובים. אולם, המחקר הרחב של פירוש רש"י לחומש במחקריו של גלס ושל חוקרים אחרים מעמעם את התייחסותם המוגבלת של גלס ואחרים לפירוש רש"י לנ"ך. ש' קמין מנתחת קטעים מפירוש רש"י לשיר השירים וקטעים נבחרים מפירושו האחרים לנ"ך בספרה: רש"י: פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא, ירושלים תשמ"ו. ראו גם התייחסותה של קמין לפרשנותו של רש"י לשיר השירים ומגילת אסתר בספרה: בין יהודים לנוצרים בפרשנות המקרא, ירושלים תשנ"א, עמ' 1–29. א' גרוסמן מקדיש פרק לפירושו של רש"י על נ"ך בספרו: רש"י, ירושלים תשס"ו, עמ' 113–134. במקום אחר גרוסמן טוען שיחסית לפירושו על התורה, בפירושו לנביאים וכתובים רש"י היה תלוי פחות בפרשנות חז"ל, ראו 'The School of Literal Jewish Exegesis in Northern France', in: M. Saebo (ed.), *Hebrew Bible/Old Testament*, 1/2, Göttingen 1996, p. 335.
- 4 ראו בספרה של קמין, רש"י (שם), עמ' 158; כן ראו ג' דרורי, 'שיטתו הפרשנית של רבי יוסף קרא לנביאים ראשונים', עבודת גמר, אוניברסיטת ברא"ל, תשמ"ג, עמ' 110–116. דרורי מגדיר את ה'פירושים הכפולים' של יוסף קרא כפירושים שבהם הוא מצטט שני הסברים או יותר (לא בהכרח מדברי עצמו) לטקסט מקראי מסוים. לרוב קרא ניגש להערכת היתרונות היחסיים של פירושים אלה.

מדברי חז"ל בתוויות: 'ובדרש' או 'ובדברי רז"ל'. בשל כך, סביר יותר לזהות את החומר המצוטט מדברי חז"ל בפירושים הדו־קוטביים של רד"ק לא באמצעות המתודולוגיה שלהם (אף שהם בדרך כלל בעלי אופי מדרשי) אלא בכך שהוא מתייגם ככאלה. בפירושו הדו־קוטביים של רד"ק, אם כן, נכללים הן פירושים שדברי חז"ל המובאים בהם אינם מדרשיים באופיים, הן פירושים שדברי חז"ל המובאים בהם הנם מדרשיים. זאת כיוון שהפירושים הדו־קוטביים זהים במתכונתם ובאופן הצגתם בשני סוגי המקרים הללו, ומכאן שהם בעלי תפקיד זהה, לשיטתו של רד"ק. כיוון שרוב הפירושים הדו־קוטביים של רד"ק מכילים פירושים מדרשיים בטיבם, המבנים של צמד הפירושים הדו־קוטביים של רד"ק ו'הפירוש הכפול' של רש"י דומים, אף על פי שהפירושים הדו־קוטביים של רד"ק כוללים פירושי חז"ל שאינם מדרשיים וה'פירושים הכפולים' של רש"י אינם כוללים אותם.⁶

שימושי המבנה הדו־קוטבי בפירוש רד"ק

לא פעם רד"ק כולל במבנה הדו־קוטבי פירושי חז"ל שרש"י הביאם כפירושו היחיד לפסוק. חידושו של רד"ק טמון באופן שהוא מבהיר את הניגוד בין שיטת הדרש לשיטת הפשט. לדוגמה, במל"ב ב, כג מתואר כיצד 'נערים קטנים יצאו מן העיר ויתקלסו בו [באלישע]'. מסורת חז"ל בבבלי, סוטה מו ע"ב דורשת את המילים, ומסבירה: נערים – 'מנוערים מן המצוות', קטנים – 'מקטני אמונה'. רש"י בוחר רק אחת מהדרשות, ומסביר שאלו 'קטנים המנוערים מן המצוות'. בעוד הוא חוזר על ההאשמה התלמודית הנוגעת לריקנותם הרוחנית של הנערים, פירוש רש"י משמר את הקריאה הפשוטה שהמסורת התלמודית מטשטשת, הגורסת שמדובר בנערים צעירים. רש"י מציג פירוש המעבד יחד פירושי פשט ודרש, שבמסגרתו הוא משנה את מעמדה של המילה 'קטנים' משם תואר לשם עצם. עם זאת, הוא אינו מגלה לקורא את המקורות ואת המתודולוגיות העומדים מאחורי פירושו השונים.

לעומתו, רד"ק משרטט עבור קוראיו בזהירות את האפשרויות המתודולוגיות השונות. ראשית, הוא מציע את הפירוש הברור מאליו, שנערים אלה היו צעירים. רד"ק מציין שאין כפל לשון בצירוף 'נערים קטנים', שכן המילה 'נער' עשויה להתייחס לא רק לצעירים אלא

6 במקרים כגון הפירוש לשמ"ב יז, ג, ד"ה 'האיש אשר אתה מבקש', שבו פירוש הפשט של רד"ק הוא בסיסי ואינו מסובך (רד"ק מציין את הפירוש המובן מאליו שדבריו של אחיתופל לאבשלום 'האיש אשר אתה מבקש' מתכוונים לרצונו של אבשלום להרוג את דוד) ופירוש חז"ל המצוטט איננו מתייחס לניואנס טקסטואלי ספציפי, הפירוש לא ייחשב כפירוש דו־קוטבי. בפירושו ליר' כח, ו רד"ק מראה שהוא מבין בברור את ההבדל בין הצגת הפירוש המדרשי לבדו והצגתו כפירוש דו־קוטבי. הוא אומר: 'פשוטו מבואר ויש דרש...'. הסברו של רד"ק, שהפשט מובן מאליו, משמש כסמן מקום להסבר על דרך פשט ומסווג את הפירוש ממסורות חז"ל כשייך לפירוש דו־קוטבי ולא כפירוש היחיד של הטקסט.

גם לאנשים מבוגרים יותר.⁷ משהביא את פירוש הפשט, רד"ק מנגיד אותו למסורת התלמודית ממסכת סוטה, באמרו: 'ורז"ל דרשו: "נערים", שהיו מנוערים מן המצות, "קטנים", שהיו מקטני אמנה'. שני פירושו של רד"ק, הפשט והדרש, בוחנים אותו היבט של הצירוף 'נערים קטנים' – הכפילות לכאורה המופיעה בו – אך מנקודות מבט שונות לחלוטין. השימוש הנפוץ והעקיב של רד"ק במתכונת דיכוטומית זו בפירושו מדגיש את חשיבותה. רד"ק רואה הן בפשט הן בדרש גישות תקפות ומחייבות, אך מבדיל ביניהן בעקביות.⁸ בנוסף, השוואה בין הפירושים הדו־קוטביים לבין פירושי רש"י (כמו בדוגמה לעיל) מרמזת שיתכן שרד"ק עיצב את פירושו על בסיס דרשות חז"ל, ובמיוחד הדרשות המובאות בדברי רש"י. ייתכן שמסורות מדרשיות אלה הובילו את רד"ק לדון דווקא בתופעות לשוניות מסוימות, שבהן פירוש הפשט שלו משמש כניגוד לפירוש המדרשי.

הציטוטים של מסורות חז"ל בפרשנות רד"ק זוכים בדרך כלל להתייחסות כתוספות למוקד עניינו שהינו פירוש על דרך הפשט.⁹ לפי גישה זו, רד"ק העדיף את דרך הפשט, וציטט את המדרש רק כדי לרצות את 'אוהבי הדרש'.¹⁰ הבחנה זו, שהפשט הוא המטרה העיקרית בפירושי רד"ק, ודאי נובעת מן העובדה שעל פי רוב הוא מקדים את פירוש הפשט לפירוש הדרש. אולם, העובדה ששני חצאי המבנה הדו־קוטבי מתייחסים בפרוטרוט לאותן סוגיות טקסטואליות מוכיחה שיש למסורות חז"ל תפקיד חינוכי חיוני בפירושו. הקורא מבין את הדקויות של הטקסט המקראי ואת הגישות המגוונות לפירושו מתוך הפשט והדרש המובאים יחד ומן הניגוד ביניהם.

קיימות כמה פרדיגמות שכיחות של הפירושים הדו־קוטביים של רד"ק, הנובעות כולן מהיבטים שונים של דרכי המדרש.

1. הפירוש המדרשי יוצק משמעות לתופעה טקסטואלית. פירוש הפשט של רד"ק ממעיט מחשיבותה של תופעה טקסטואלית, בעוד הפירוש המדרשי יוצק משמעות מיוחדת לאותה התופעה עצמה. כבר ט, כא נאמר על נח 'ויתגל בתוך אהלה', בכתיב יוצא דופן בו וי"ו השייכות מוחלפת באות ה"א. בפירושו על דרך הפשט רד"ק מניח כי הכתיב המקראי אינו יוצא דופן במקרה זה, בשל החילוף הנפוץ בין האותיות ה"א ווי"ו, והניקוד הזהה. לעומת זאת, הפרשנות המדרשית, המצוטטת מתוך תערוכת של תנחומא נח, כ (מהדורת

7 ראו לדוגמה שמ' לג, יא. רד"ק מצטט את שמ"א כ, לה כדוגמה דומה למל"ב ב, כג שבה שם העצם 'נער' מופיע עם התיאור 'קטן'.

8 המחויבות של רד"ק למבנה הדו־קוטבי משתקפת בפירושו לתה' סב, יב. שם הוא מציע פירוש על דרך פשט ולאחריו מעיר: 'ויש בו פירושים אחרים דרך דרש ואינם מענין המזמור'. לאחר מכן רד"ק מצטט שני פירושים מדרשיים כאלה. הוא מוצא לנכון לכלול פירושים מדרשיים אלה בפירושו אף על פי שהם 'על דרך דרש ואינם מענין המזמור', כיוון שהם מתייחסים לאותם העניינים הטקסטואליים שהוא מתייחס אליהם בפירושו על דרך הפשט.

9 ראו לדוגמה מ' כהן, 'השפעות מדרשיות על פרשנות הפשט של רד"ק', דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, א, ירושלים תשנ"ד, עמ' 143, וכן Y. Berger, 'Peshat and the Authority of Hazal in the Commentaries of Radak', *AJS Review*, 31, 1 (2007), pp. 42–43, note 8

10 ראו את הקדמתו של רד"ק לפירושו לספר יהושע, שבה הוא מזהיר על מטרה משנית בציטוטיו מדברי חז"ל: 'גם אביא קצת הדרשות לאוהבי דרש'.

בובר, תש"ו, עמ' 48) ובראשית רבה לו, ד (מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 338), מניחה את ההפך הגמור. מסורת זו מייחסת חשיבות לכתיב השונה ומניחה גם ניקוד שונה, וכך מקשרת בין המילה 'אהלה' לבין עשרת השבטים המכונים 'אהלה' ביח' כג, ד, כיוון שגמעו יין רב בדומה לנח.¹¹

2. הפירוש המדרשי מבוסס על קבלה היסטורית. רד"ק יוצר הבחנה בין פירוש רגיל על דרך הפשט לבין פירוש המתבסס על קבלה היסטורית. ביהו' ו, כה נאמר: 'ואת רחב הזונה ואת בית אביה ואת כל אשר לה החיה יהושע'. רד"ק מציע כמה פירושים מתבקשים על סמך ההקשר: יהושע קיים את הבטחת העם לרחב, או שהעניק לה אמצעים כגון כסף או רכוש כדי שתוכל להתקיים. לאחר מכן רד"ק מצטט מסורת תלמודית מבבלי, מגילה יד ע"ב, שיהושע התחתן עם רחב. רד"ק מפרש את המילה 'החיה' לפי המסורת המקובלת – על ידי זה שיהושע התחתן עם רחב הוא גרם לכך שהיא ומשפחתה התקבלו בחברה הישראלית.¹²

3. הפירוש המדרשי מבין את הפסוק לאור הקשר היסטורי מסוים או דמות מקראית מסוימת. רד"ק מציע פירוש על דרך הפשט העולה מתוך ההקשר, ובמקביל הוא מצטט מסורת מדרשית המבינה את הפסוק לאור הקשר היסטורי מסוים (לעתים שונה מזה העולה מן הפירוש על דרך הפשט) או דמות מקראית מסוימת. לדוגמה, בשו' ב, טו נאמר: 'בכל אשר יצאו יד ה' היתה במ לרעה'. על פי הסברו הפשוט של רד"ק, בכל פעם שישראל יצאו למלחמה באותה העת, אויביהם הביסו אותם. רד"ק מוסיף על כך, בהביאו מתוך המסורת המדרשית שגם רש"י מצטט, המייחסת פסוק זה לאלמלך, מחלון וכליון מספר רות. הם יצאו מארץ ישראל ויד ה' הייתה במ לרעה, שכן מתו בארץ מואב. על אף הרמזים הטקסטואליים המחזקים את האפשרות שדמויות אלה הן אכן המושא של שו' ב, טו, הדבר כלל אינו ברור מתוך הקשרו המידי של הפסוק.¹³ בפירושי הדוקטוריים רד"ק אינו מצטט פירושים מדרשיים הנוקטים רק בשיטות השייכות לשלוש הפרדיגמות האלה, אולם פרדיגמות אלה הנן שכיחות ביותר.¹⁴

11 דוגמאות נוספות לפירושים מסוג זה אצל רד"ק הן: יהו' ח, לג, ד"ה 'והחציו'; כד, ג, ד"ה 'וארב'.
12 דוגמאות נוספות לפירושים מסוג זה אצל רד"ק הן: יהו' ב, ד, "ה 'ותצפנו'; יש' ד, א, ד"ה 'אסף חרפתינו'.

13 המסורת המדרשית נמצאת בסדר עולם רבה יב (מהדורת רטנר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 54). רד"ק הוא זה שמצביע על הקשר הנראה בין המילה המקראית 'יצאו' בשו' ב, טו, והביקורת העולה בדברי חז"ל (בבלי, בבא בתרא צא ע"א) על אלימלך, מחלון וכליון כאשר 'יצאו' – נטשו את אחיהם בני ישראל בזמן הרעב בארץ ישראל. גורם נוסף המחזק את הקשר בין אלימלך, מחלון וכליון והפסוק בספר שופטים הוא הפסוק ברות א, א, המספר שהם חיו 'בימי שפוט השופטים'. דוגמאות נוספות מהפרדיגמה השלישית הזאת נמצאות בפירושו של רד"ק לשו' יז, ז, ד"ה 'מבית לחם יהודה' וכן דה"א כא, טו, ד"ה 'ובהשחית'.

14 דוגמה לפרדיגמה אחרת היא כשהמדרש מחלק את הפסוק ומבין את החלקים השונים שלו כאיברים של דיאלוג. לעומת הפירוש המדרשי, הפירוש על דרך הפשט מבין את הפסוק כאמירה של דמות

השימוש הנפוץ של רד"ק במבנה הדו-קוטבי מתאים למטרתו הראשונה, כפי שהוא מציג אותה במבוא לפירושו ליהושע, והיא: 'מקומות שאנו צריכים לפירושם וקבלתם על כל פנים'.¹⁵ החלקים המדרשיים בתוך הפירושים הדיכוטומיים הם חלק אינטגרלי מתורתו הפרשנית של רד"ק, וקשורים באופן הדוק לטקסט המקראי. חלק ממסורות חז"ל המצוטטות בפירושים הדיכוטומיים הן מדרשיות מאוד באופיין, ופרשן הדוגל בגישת פשט טהרנית לא היה מעלה בדעתו להביאן. לדוגמה, ביהו' יא, טז מוזכרת 'גשן' בין הערים שיהושע כבש. על דרך הפשט, רד"ק טוען כי אין מדובר כאן בעיר גושן המוכרת אשר במצרים. רד"ק מנגיד פירוש זה לפירוש מדרשי, המפרש שהאל העניק לשבט יהודה את העיר המצרית בתמורה לירידת יהודה למצרים לפני אחיו 'להורות לפניו' (בר' מו, כח) על ידי הקמת בתי תלמוד.¹⁶ אף שמסורת זו נסמכת כמעט באופן בלעדי על קבלה היסטורית (שכן אין כל סימוכין במקרא לטענה המשונה שיהושע כבש ערים במצרים מלבד הזהות בשמות הערים), רד"ק מביא אותה.¹⁷ שני חצאי הפירוש הדיכוטומי מתייחסים לאותה הקושיה הטקסטואלית, והיא שם העיר גושן המופיע בשני המקרים, אך פותרים אותה בגישות שונות לחלוטין המובילות לפתרונות הפוכים.

יתר על כן, בכמה פירושים דו-קוטביים, לאחר שרד"ק מביא את פירושו על דרך הפשט, הוא מצטט פירושים מדרשיים אשר נדמה כי הם מנותקים למדי מן ההקשר המקראי המילולי, דבר שצפוי היה לפסול את הכללתם בפירוש המבוסס על דרכי הפשט. למרות אופיים המדרשי המובהק של פירושים אלה (וייתכן שדווקא בגללו, שכן הם יוצרים הנגדה יפה לפירושו על דרך הפשט), הם חיוניים לתפיסתו הפרשנית של רד"ק, כיוון שהם נדרשים לאותן השאלות הטקסטואליות העולות בפירוש הפשט, והוא כולל אותם לא רק בעבור חובבי הדרש. לדוגמה, ביש' א, טו נאמר: 'ובפרישכם כפיכם אעלים עיני מכם'. בעוד המשמעות הפשוטה של הפסוק היא שהאל לא ישמע לתפילות החוטאים, חז"ל ראו בפסוק זה את הבסיס המקראי להלכה הקובעת שכהן שרצח מנוע מלהשתתף בברכת הכהנים. פרשנות מדרשית זו, שכלל אינה מתייחסת להקשרו המידי של הפסוק, מובאת אצל רד"ק (בפירוש דיכוטומי) כיוון שבדומה לפירושו על דרך הפשט היא מתייחסת למילים 'ובפרישכם כפיכם', ומדגימה את ההבדל שבין דרך הפשט לדרך הדרש.

מקראית יחידה. ראו, לדוגמה, פירושו הדו-קוטבי של רד"ק לזכ' א, ה, ד"ה 'והנביאים הלעולם יחיו, ויר' יא, טו, ד"ה 'רעתיכי'.

15 להתייחסויות מגוונות להכרזה מתודולוגית זו של רד"ק ראו מ' פרץ, 'ליחסו של רד"ק לקבלות היסטוריות של חז"ל', סיני, צב (תשמ"ג), עמ' עא-עב, פה; ברגר (לעיל הערה 9).

16 לפי בר' מו, כח, יעקב שלח את יהודה 'להורות לפניו גושנה'. לפי מסורת חז"ל מבראשית רבה צה, ג (מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 1188), יעקב רצה שיהודה יעמיד בתי ועד להוראת התורה בגושן. על אודות המקור של המדרש המקשר בין פעולת יהודה בגושן וירושתו את העיר, ראו מ' כשר, תורה שלמה, ח, ירושלים תרצ"ח, עמ' 1695-1696, הערות 168, 174.

17 דוגמה נוספת היא הפירוש הדו-קוטבי של רד"ק למי' ה, ב, ד"ה 'על'. הטקסט המקראי משווה בין המשבר של עם ישראל לפני העידן המשחי לבין צירי לידה. רד"ק מצטט מסורת אשר עולה מתוך ההקשר אך הנה מדרשית מאוד באופייה מבבלי, יומא י ע"א, המסבירה שהמשיח לא יבוא עד שהאימפריה הרומית תשלוט בעולם תשעה חודשים, באנלוגיה ברורה לתשעת ירחי הלידה. המתודולוגיה של הפירוש הזה מנוגדת למתודולוגיה של הפירוש הברור מאליו.

באופן דומה, בשמ"א א, ג רד"ק מתייחס לבחירת המילים של הטקסט המקראי. על דרך הפשט הוא מסביר כי המילים 'להשתחוות ולזבוח' מתייחסות הן לתפילה בפני האל הן להשתתפות בקרבן החג. בחלק המדרשי של הפירוש הדו־קוטבי רד"ק מצטט שני פירושים מדרשיים המתייחסים לניסוח המיוחד 'להשתחוות ולזבוח': 'ובדרש (ילקוט שמעוני שמ"א עז) [...] שקולה תפילה כנגד הקרבנות שנאמר "להשתחוות ולזבוח" ורבנן אמרי (מדרש שמואל א, ז) חביבה תפילה יותר מכל הקרבנות דכתיב "להשתחוות" ואחר כך "לזבוח"'. בשני הפירושים המדרשיים הללו משתקף היחס שבין תפילה לקרבן באופן כללי, ללא כל קשר להקשר המקראי המידי. רד"ק מוכיח את מחויבותו גם לדרש, ואת המגמה הכפולה שבאה לידי ביטוי בפירושו הדו־קוטביים, בכך שהוא מצטט גם מסורות מדרשיות 'רחוקות' ומנותקות מן ההקשר כגון אלה.¹⁸

בגרסה מורחבת של המבנה הדו־קוטבי מוצגים שני פירושים רציפים לקטע או לפרק מקראי שלם, האחד על דרך הפשט והשני ממסורות חז"ל. מבחינה מהותית צורה זו זהה לפירושים הדיכטומיים הרגילים ומדגישה את אהדתו של רד"ק לצורת פירוש זו. דוגמה לכך היא פירושו של רד"ק ליש' ח, יא–טו, המתייחסים למלחמות אחז או למרדו של שבנא בחזקיהו. בפירושו לפסוק יא רד"ק פותח בהתייחסות לנושא שנדון בפסוקים שקדמו לכך על אודות פקח ורצין ומלחמתם באחז, באומרו: 'טעם כי למה שאמר כי לא תקום עצתכם על ירושלם'. בהמשך הוא אומר: 'ויש מפרשים נבואה זו בימי חזקיהו, שהיו יראים ממלך אשור, ואמרו כי שבנא וסיעתו השלימו בסתר עם מלך אשור וכן פירשו רבותינו ז"ל'. בפירושו לפסוק יד רד"ק חוזר לפרשנות דיכטומית זו של הקטע: 'לפח ולמוקש ליושב ירושלם – לאחד מן הבתים היושבים בירושלים והם המואסים במלכות בית דוד ובחרים במלכות בן רמליהו. ואם בימי חזקיהו – שבנא וסיעתו'.¹⁹

הציטוטים הלקוחים מהתרגומים, שאותם רד"ק מביא בפירושים הדו־קוטביים, מעלים תמונה מורכבת.²⁰ לעתים רד"ק מצטט את התרגום בחלק הפשט של המבנה הדו־קוטבי, ובמקרים אחרים התרגום מצוטט דווקא בחלק הדרש, זאת בשל הגיוון הרב בתוכנם של התרגומים, הכוללים תערובת של פשט ודרש. כדי לקבוע אם מדובר בחלק הפשט או בחלק הדרש של המבנה הדו־קוטבי, יש לבחון לעומק כל מקרה לגופו, ולבדוק את תוכנו של הציטוט הלקוח מהתרגום. לדוגמה, במל"ב יא, ו התרגום של המילים 'שער סור' משמש כפירוש על דרך הפשט, ומונגד לפירוש מדרשי לשמות המגוונים של אותו השער.

18 בדוגמה נוספת, מיש' א, טז–יז, ד"ה 'חמוץ', מובא פירוש מדברי חז"ל שהנו רחוק ומנותק מן ההקשר במבנה הדו־קוטבי. הפירוש המדרשי מבבלי, סנהדרין לה ע"א יוצר משחק מילים עם המילה 'חמוץ' (שמשמעותה אי־צדק), ומשתמש במילה כדי לשבח שופט שנותן לפסק הדין שלו ל'חמוץ' כדי שיגיע למסקנה נכונה. בעוד ההקשר של 'חמוץ' הוא רע, הפירוש מדברי חז"ל עושה שימוש במתודולוגיה מדרשית כדי להפוך את משמעות המילה ולשייכה לשיטת משפט רצויה.

19 דוגמה נוספת לגרסה מורחבת של המבנה הדו־קוטבי היא בפירושו לבראשית ג, שבו רד"ק מציג שני פירושים רציפים, אחד על דרך פשט והשני פירוש פילוסופי המבוסס על מסורות חז"ל (בהערותיו על פסוקים א, ו, ז, כד).

20 בעוד השאלה אם התרגום מתפקד כפשט או כדרש עולה גם בסוגים אחרים של פירושים של רד"ק, הדבר בולט במיוחד בפירושים הדו־קוטביים שבהם רד"ק מציב פשט מול דרש.

לעומת זאת, בפירושו ליש' ח, ב, ד"ה 'ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו', רד"ק מציין שהתרגום דומה לפירוש הדרש לפסוק. לפי פירוש רד"ק על דרך הפשט ליש' ח, ב, אוריה וזכריה היו בני זמנו של ישעיהו ושימשו כעדיו בפועל. לפרשנות פשוטה זו רד"ק מנגיד פירוש מדרשי מבבלי, מכוח כד ע"ב, השולל את ההנחה העולה מתוך ההקשר, שאוריה וזכריה היו בני זמנו של ישעיהו ואכן שימשו בפועל כעדים למעשהו הסמלי. הפירוש המדרשי מניח שה', ולא ישעיהו, הוא שקרא לעדים, ואלה שימשו כעדים לא בפועל, אלא באמצעות נבואותיהם.²¹

פירוש על דרך הפשט המובא לאחר מדרש חז"ל

ברוב צמדי הפירושים של פשט המופיע לצד מסורת חז"ל, גם כאשר לא מדובר במבנה דו-קוטבי, רד"ק מביא את פירוש הפשט לפני הפירוש המדרשי. צמדי הפירושים היחידים שבהם פירוש הדרש ראשון הם הפירושים הדו-קוטביים. הדרש והפשט, כאמור, תמיד נדרשים לאותה השאלה הטקסטואלית, אך שונים זה מזה בשל הנחות יסוד שונות במהותן. ללא תלות בסדר הדברים, הנגדת פירוש הפשט לפירוש מדרשי אחד או יותר הנדרשים לאותה השאלה הטקסטואלית משקפת את הדיכוטומיה שבין שתי גישות שונות בתכלית. לשיטתו של רד"ק, המבנים הדו-קוטביים השונים – כשהפשט מקדים את הדרש וכשהדרש מקדים את הפשט – דומים במהותם ובעלי תפקידים חינוכיים דומים, אך נבדלים. הצגת הפירוש המדרשי בתחילה מבליטה בצורה טובה יותר את היבטי הפשט, והצגת הפשט בתחילה מדגישה את היבטי הדרש.

בדרך כלל רד"ק אינו מביע את דעתו על אודות שני הפירושים המרכיבים את המבנה הדו-קוטבי. אולם, כשהוא מביע את דעתו, הוא רושם תגובות חיוביות ושליליות לפירושים המדרשיים כשאלו מופיעים הן בתחילת פירושו הן בסופם. התייחסות שווה זו מחזקת את הטענה ששני המבנים הדו-קוטביים, הפשט המקדים את הדרש והדרש המקדים את הפשט, דומים בעיני רד"ק.

הפירושים שבהם רד"ק מצטט תחילה את המדרש מדגימים בבירור שאחת ממטרותיו, שהושגה בצורה הטובה ביותר באמצעות הפירושים הדו-קוטביים, הייתה ללמד את קוראיו על אודות ההבדלים המתודולוגיים שבין הפשט לדרש. אם, כפי שטענו אחדים,²² הדרש היה רק נספח למטרה של הצגת הפשט, פירושי הדרש צריכים היו להופיע רק במקום השני של צמד הפירושים. האחידות בצורת הפירושים שבהם רד"ק מצטט תחילה את הפירוש המדרשי מדגישה את מטרתם של כל הפירושים הדו-קוטביים.

21 לפי המסורת המדרשית, הגשמתן של הנבואות העגומות של אוריה מאמתת את הגשמתן הצפויה של הנבואות האופטימיות של זכריה.

22 ראו לעיל הערה 9.

כמעט בכל המקרים שבהם רד"ק מצטט את הפירוש המדרשי לפני פירושו על דרך הפשט, כבר הובא אותו הפירוש בדברי רש"י על אתר. קוראיו של רד"ק, שהכירו את הפירוש המדרשי של הפרשן הדגול, ודאי התרשמו יותר מהנגדת פירושו של רד"ק על דרך הפשט לפירוש המדרשי. ייתכן גם שרד"ק ביקש להציב בפני קוראיו אלטרנטיבה רציונלית לדרך המדרש של רש"י.

אין פירושים רחוקים או מנותקים מהקשר הפסוקים המובאים באיבר הראשון של פירוש דו־קוטבי. פירוש מדרשי המצוטט בראש פירוש דו־קוטבי מסביר תופעה טקסטואלית או את רצף האירועים במקרא. קיימת התאמה הגיונית הנחרטת בזיכרון בין הפירוש המדרשי לבין נוסח הטקסט הספציפי או פרטי הסיפור, ואותה רד"ק נוהג להדגיש לעתים קרובות. רד"ק נדרש להביא פירושים רחוקים או מנותקים מהקשר הפסוקים דווקא באיבר השני של הפירוש כדי להדגיש את מאפייניהם המדרשיים. האחידות בהצבת פירושים רחוקים או מנותקים מהקשר הפסוקים דווקא באיבר השני של המבנה מאששת את הטענה שרד"ק הבחין במובהק בין סוגים שונים של מסורות חז"ל ומהות תפקידם בפרשנות המקרא.

אישוש לכך שפירוש הפשט של רד"ק מהווה ניגוד לפירוש המדרשי שהובא לפניו ניתן למצוא בפירושו לשופ' יב, ח, ד"ה 'אבצן'. תחילה רד"ק מזכיר את הפירוש האגדי שאבצן הוא בעז המקראי, ומצדיק עמדה זו: 'והנראה בעיני כי אמרו זה בעבור ספור הכתוב נשואי בניו ובנותיו [...]'. לאחר שהצדיק את הטענה העולה באגדה רד"ק מציג את פירוש הפשט כך: 'ולפי דרך הפשט ספר הכתוב נשואי בניו ובנותיו לספר [...]'. פירוש הפשט מתייחס מפורשות לאותה הקושיה שלטענתו הובילה להתפתחות פירוש הדרש.

כל שלוש הפרדיגמות שהוזכרו לעיל נמצאות במהופך בפירושים דו־קוטביים שרד"ק מקדים בהם את הפירוש המדרשי לפירושו(יו) על דרך הפשט. בתיאור קבורת יפתח בשו' יב, ז נאמר: 'ויקבר בערי גלעד'. מסורת מדרשית (בראשית רבה ס, ג [מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 643]), שרש"י מצטטה בפירושו לשו' יא, לט, מסבירה את השימוש בצורת הריבוי 'ערים'. לפי פירוש זה, יפתח הוכה בשחין כעונש על הקרבת בתו. מפאת המחלה, גפיו נשרו ממנו בזה אחר זה, ולכן הוא נקבר ב'ערים': כל גפה נקברה במקום שנשרה בו.²³ בפירושו על דרך הפשט רד"ק מסתמך על הנחה הפוכה לגמרי מזו של המדרש, וטוען שהניסוח המקראי אינו מעורר קושיה. רד"ק מבין את הצירוף 'ערי גלעד' כ'אחת מערי גלעד', ומבקש להוכיח שמדובר בצורה שכיחה באמצעות שורה של דוגמאות דומות מן המקרא לאותה תופעה סגנונית. גם כאשר רד"ק מביא את הפשט בסוף המבנה הדו־קוטבי, משתקפת אותה הפרדיגמה, הקיימת בפירושים הדו־קוטביים שבהם הפשט

23 ההסבר של ר' יוסף קרא לשו' יב, ז ב'פירוש כפול' הוא כמעט זהה לזה של רד"ק, מלבד העובדה שקרא מצטט את מסורת חז"ל במקום השני בפירושו ולא במקום הראשון.

בתחילה, של תופעות סגנוניות שהפשט ממעיט מערכן בעוד הדרש מדגיש אותן.²⁴ הפירוש המדרשי כפי שהוא בפנינו מאיר את פירוש הפשט של רד"ק באור בהיר יותר, בכך שהוא מעורר את רגישות הקורא לצורת הריבוי 'ערים' ומבהיר את הפשטות וההתאמה של הסבר הפשט. קל היה להפוך את סדר הפירושים במקרים אלה, אך לו נהג כך, רד"ק היה מדגיש דווקא את הפירוש המדרשי למילים 'ערי גלעד'.

ביהו' ב, טז רחב מורה למרגלים של יהושע להסתתר למשך שלושה ימים, עד שהכנענים יתייאלו מחיפושיהם אחריהם. ראשית, רד"ק מצטט את מדרש חז"ל הכולל 'קבלה' היסטורית (ספרי דברים כב [מהדורת הורוויץ-פינקלשטיין, עמ' 33]), שאותה מצטט גם רש"י, ולפיה רוח הקודש חשפה מידע זה בפני רחב – שכן אחרת איך ידעה שהכנענים יתייאלו כעבור שלושה ימים? החלופה על דרך הפשט שרד"ק מציע היא שרחב העריכה שמדובר בכשלושה ימים, בהתחשב בהיכרותה עם השטח והמרחק בין יריחו לבין נהר הירדן.²⁵ מקרה זה מדגים את ההיפוך של הפרדיגמה השנייה שצוינה לעיל. רד"ק מבסס את פירוש הפשט שלו על הנחה הפוכה לחלוטין מזו של המדרש. לשיטתו, רחב הציעה להמתין שלושה ימים בשל שיקולים ענייניים שלה, ולא על סמך התגלות. למרות ההבדל בהנחות היסוד, הפשט נדרש לאותו העניין בדיוק (העולה מן הטקסט המקראי) שבו דן הספרי, דהיינו המקור להנחה שיש להמתין שלושה ימים.

המחשה להיפוך של הפרדיגמה השלישית הקיימת בפירושים הדו-קוטביים שבהם רד"ק מביא את הפשט תחילה ניתן למצוא בפירושו לשמ"א ב, א. המסורת המדרשית בתרגום, שגם רש"י מצטט אותה בפירושו לפסוק ג, מייחסת את תפילת חנה להקשרים רחוקים באופן ההיסטורי מבחינת זמן אמירת התפילה, כגון העימות שבין אנשי ישראל לסנחריב ונבוכדנאצר. פירושו של רד"ק על דרך הפשט מייחס את דבריה של חנה בתפילתה לאויביה, ובעיקר לפנינה.²⁶ לעתים קרובות רש"י מצטט רק את המסורת המדרשית, ורד"ק מוסיף חלופה על דרך הפשט. אולם, במקרה הזה, רש"י מביא תחילה את הפשט, ואילו רד"ק מביא פירוש זה שני. רד"ק גם מצטט בהרחבה את המסורת המדרשית, בעוד רש"י רק מזכיר אותה בקצרה. נראה שרד"ק רואה בפירושים השונים לתפילת חנה הזדמנות טובה להמחיש את ההבדלים שבין פירושי דרש ופשט, תוך הארת ההלימות של הפירוש על דרך הפשט.²⁷

24 באופן דומה, בשמ"א כח, יז, ד"ה 'לו', וכן בדה"א ב, יח, ד"ה 'הוליד את עזובה אשה ואת יריעות', פירושי הפשט של רד"ק הנמצאים במקום השני במבנה הדו-קוטבי ממעיטים בחשיבותן של הדקויות הסגנוניות בטקסט המקראי.

25 ביהו' טו, סג, ד"ה 'לא יכלו בני ישראל להורישם', וכן בשו' ה, כ, ד"ה 'הכוכבים ממסילותם', פירושי הפשט הנמצאים במקום השני במבנה הדו-קוטבי מציעים פירושים מובנים מאלהים וברורים בהשוואה לפירושים מדרשיים המבוססים על קבלות היסטוריות של חז"ל.

26 שמ"ב כג, ח, ד"ה 'יושב בשבת', וכן שו' יב, ח, ד"ה 'אבצן' הן דוגמאות נוספות מהפרדיגמה השלישית הזאת.

27 רד"ק גם מחליף את הסדר של פירושי הפשט והמדרש בפירושו של רש"י ביש' י, יט, ד"ה 'ונער יכתבם'. בחירת המילים של רד"ק בפירוש ליהו' כד, לג מדגימה את נטייתו למקם פירושי חז"ל דווקא במקום הראשון, כשהוא מצטט פירוש מדברי חז"ל ומיד מצהיר: 'ויתכן גם כן לפרש'.

השוואת המבנה הדו־קוטבי של רד"ק ל'פירוש הכפול' של רש"י

השוואת המבנה הדו־קוטבי בפירושי רד"ק לציטוטים של מסורות חז"ל בפירוש רש"י ומבנה 'הפירוש הכפול' שלו ממחישה כי גישתו של רד"ק למסורת חז"ל הייתה מפותחת הרבה יותר מזו של קודמו. אחת השאלות שהעלו קמין ואחרים בנוגע ל'פירוש הכפול' של רש"י היא האם המבנה הזה מראה שרש"י יישם בפירושי הבחנה עקרונית בין פשט לדרש, כפי שהוא וממשיכיו הגדירו אותם.²⁸ קמין טוענת שהפירושים הכפולים בפני עצמם מדגימים את ההבחנה הברורה שמבחין רש"י בין המשמעות המילולית של הטקסט המקראי, על סמך מבנהו התחבירי ותוכנו, לבין פרשנות של הטקסט, המתעלמת מהיבטים אלה. ברם, קמין מציינת כי יתר פירושי מפריכים את הסברה שרש"י אכן הבחין הבחנה כזאת.²⁹

מפירושי של רד"ק עולה בבירור שהוא הבחין בין פשט לדרש. ברוב פירושי הדו־קוטביים רד"ק מנגיד פירושי פשט לפירושים על דרך הדרש. גם ברבות מהקדמותיו ומאמירותיו המתודולוגיות בפירושי רד"ק מבחין בין פשט לדרש. לכן, בעוד 'הפירוש הכפול' של רש"י הוא בבחינת ניסיון ראשוני להבחין בין דרכי הפשט לפירושי המדרש, השימוש שעושה רד"ק במבנה הדו־קוטבי הוא תוצאה של הבנה מפותחת של ההבדל המתודולוגי בין פשט לדרש. העובדה שברוב פירושי הדו־קוטביים רד"ק אינו מביע עמדה בנוגע לנכונותה של אחת מן השיטות מראה שהוא ראה גם בפשט וגם בדרש שיטות פירוש נכונות והכרחיות והסכים עם שתיהן. ברוב המקרים, ובמיוחד באלה שבהם הציטוט מדברי חז"ל הוא מדרשי באופיו, השימוש של רד"ק במבנה הדו־קוטבי מדגים עבור קוראיו את ההבדל שבין פשט לדרש. במקרים שהפירוש מדברי חז"ל אינו מדרשי באופיו, השימוש של רד"ק במבנה הדו־קוטבי ממחיש לקוראיו שהוא מצא פירושים על דרך הפשט בספרות חז"ל בדיוק כפי שלמד אותם ממקורות אחרים, וכי הוא הבחין בעקביות בין מקורות אלה.

הפירוש מדברי חז"ל מתאים לטקסט היטב ונראה כבר־תוקף, בעוד פירוש הפשט מועבר לאיבר השני כאלטרנטיבה משנית.

28 קמין נזהרת בהגדרת המושגים פשט ודרש, ומדגישה תכופות את הצורך להבין את המתודולוגיה של רש"י כפי שהוא עצמו הבין אותה, ולא על פי דרכם של הבאים אחריו. העדר הגדרה אחידה למושג 'פירוש כפול' אצל רש"י מסבך את ההשוואה בינו לבין המבנה הדו־קוטבי של רד"ק.

29 קמין, רש"י (לעיל הערה 4), עמ' 207–208. בעוד מקובל לראות את עבודתה של קמין כפורצת דרך, עבודה זו לא התקבלה על הכול. מ' ארנד מתווכח עם התזה הכללית של קמין, הגורסת שאין הבחנה בעבודתו של רש"י בין מתודות הפשט והדרש. ראו מ' ארנד, 'לביור המושג "פשטו של מקרא"', בתוך: ש' יפת (עורכת), המקרא בראי מפרשיו: ספר זכרון לשרה קמין, ירושלים תשנ"ד, עמ' 237–259. קמין מציעה הסבר חלופי ל'פירושים הכפולים', שלפיו רש"י נמנע מלצטט כפירוש יחיד פירוש מדרשי שהיה עוקר את פירוש הטקסט 'לפי פשוטו'. א' טויטו מתווכח עם תיאוריה חלופית זו של קמין. ראו א' טויטו, 'בין פרשנות לאתיקה: השקפת העולם של התורה לפי פירוש רש"י', בתוך: יפת (שם), עמ' 312–334. ראו גם את הסקירה של טויטו על ספרה של קמין: 'גישות שונות בחקר פרשנות המקרא של רש"י', תרביץ, נו (תשמ"ז), עמ' 439–447, שבה הוא מעלה נושאים כלליים חשובים המתייחסים למחקר פרשנותו של רש"י בראי עבודתה של קמין.

ההשוואה בין השימוש של רד"ק במבנה הדו-קוטבי לשימוש של רש"י ב'פירוש הכפול' יש בה כדי ללמד על ההבדל העמוק הקיים בין שני פרשנים אלה. הקושי בניסיון להבין את דרכו של רש"י לצטט לעתים יותר מסוג פירוש אחד, מוכר במחקר.³⁰ לא כך לגבי רד"ק. השכיחות הרבה של המבנה הדו-קוטבי אצל רד"ק מדגישה את שאיפתו להאיר את ההבדל המתודולוגי שבין פשט לדרש, ושאיפה זו מסבירה מדוע הוא מביא במקרים אלה יותר מסוג פירוש אחד. א' שפירא מראה כי הנטייה הכללית של רש"י בפירושו היא להנגיד היפוכים. כשרש"י מציב את הפשט והדרש זה לצד זה הוא מדגיש נטייה כללית זו, והנגדתו את הפשט לדרש אינה בעלת משמעות בפני עצמה.³¹ כאשר רש"י מצטט פשט ודרש ב'פירוש הכפול', הוא מצטט על פי רוב רק פירוש אחד מכל סוג. לעומתו, רד"ק מביא יותר מפירוש אחד מכל סוג, ואינו נוטה ל'דואליות', כפי שהגדיר שפירא.

המפתח להבנת השוני שבין רש"י לרד"ק טמון בהערה של א' גרוסמן, שלא נאמרה דווקא בהקשר של 'הפירוש הכפול'. גרוסמן תוהה מדוע השקיעו חוקרים רבים מאמץ רב כל כך בניסיון להבין את היחס בין פשט לדרש בפירושי רש"י. לדעתו, התשובה המרכזית לשאלה זו היא שרש"י חסר עקיבות בתחום זה.³² השימוש שרד"ק עושה במסורות חז"ל בפירושים דיכטומיים הוא עקיב וניתן לחיזוי. השימוש החוזר של רד"ק במבנה הדו-קוטבי (ובסוגים אחרים של צמדי פירושים שלא נידונו כאן בהרחבה, ושבהם הוא מביא פירושים על דרך הפשט לצד מסורות חז"ל) מדגים את השיטתיות של דרכו הפרשנית.

השימוש העקיב שעושה רד"ק במבנה הדו-קוטבי, בהשוואה לשימושו הרווח פחות של רש"י ב'פירוש הכפול', מעיד על ההתפתחות המהירה של פרשנות המקרא היהודית בכמאה השנים המפרידות בין שני הפרשנים. את ההתפתחות שבין ניסיונותיו הראשונים החלוציים של רש"י לבין ההנגדה המפותחת, הברורה והעקיבה של רד"ק בין פשט לדרש, ניתן ליחס לגורמים רבים. ייתכן שרד"ק למד מתלמידי רש"י שפעלו במאה השתים עשרה, אשר חידדו את ההבחנה שעשה רש"י בין פשט לדרש ואשר אף הם הציגו יחד פירושי פשט ודרש. בנוסף, מתקבל על הדעת כי ישיבתו של רד"ק בפרובנס תרמה לכך שהשכלתו כללה הן בקיאות במקורות חז"ל, המאפיינת את חכמי התרבות האשכנזית, הן בקיאות בדקדוק הספרדי. סביר להניח כי המתח שבין שתי שיטות פרשנות אלטרנטיביות אלה, ושאיפתו של רד"ק להביא למיזוג מלא של שתי הגישות, הובילו אותו להרבות בפירושים במבנה הדו-קוטבי.

מ' ספרסטין מצביע על תהליך דומה בהתפתחות תגובתם של הוגי ימי הביניים לחוסר הרציונליות המצויה לעתים בדברי חז"ל, ומגדירה כ'תגובה קלאסית לתנאים היסטוריים ותרבותיים מסוימים'. הוא מרחיב באומרו:

30 א' שפירא, 'האם "דבר אחר" ברש"י מייצג שני פירושים אלטרנטיביים או סימולטאניים?', בתוך: מ' ארנד, ר' בן מאיר וג"ח כהן (עורכים), פרקי נחמה: ספר זיכרון לנחמה ליבוביץ, ירושלים תשס"א, עמ' 296; וכן גרוסמן, רש"י (לעיל הערה 4), עמ' 94.

31 א' שפירא, 'הפירוש הכפול אצל רש"י: נטייה לדואליזם?', בתוך: יפת (לעיל הערה 29), עמ' 287–311. ראו גם שפירא (שם), עמ' 280.

32 גרוסמן (לעיל הערה 4), עמ' 89.

ראשית, בדרך כלל, הטקסט [האגדה במקרה שלו] הינו בעל סמכות מספקת כך שלא ניתן להתעלם ממנו בקלות. שנית, השקפת עולם חדשה [רציונליסטית] מספקת נקודת מבט הכרחית שנראית כמנוגדת לגמרי לפשטות דברי הטקסט המקורי. בתנאים כאלה צפוי מגוון של עמדות. יש מי שיפנו את גבם בבוז להשקפת העולם החדשה [...] בקצה האחר, יהיו כאלה שדבקותם בהשקפת העולם החדשה הינה חזקה עד כדי כך שהיא מנפצת את סמכותו של הטקסט [...] באמצע יהיו אלו ששומרים אמונים בו זמנית גם לטקסט העתיק וגם לדרך החשיבה החדשה. יתכן והם עושים זאת דרך סוג של סכיזופרניה אינטלקטואלית, שמבחינה בניגודים אבל אינה מנסה או אינה יכולה לפשר ביניהם. באופן יצירתי יותר, הם עשויים למצוא מפלט בפרשנות [במקרה שלו, פירוש פילוסופי או קבלי לאגדה] כדי להדגים שהניגוד בין טקסט עתיק ואמת חדשה הוא רק למראית עין, תוצאה של הבנה לקויה של הטקסט; שהרעיון החדש מתאים, מרומז, או אפילו מהווה משמעות סופית של המילים אשר היו מוכרות מקדמת דנא אך לא הובנו כראוי.³³

תהליך כמו זה שספרסטין מתאר התרחש, כך נראה, בקבלת פשט לצד דרש בימי הביניים. בשל סיבות היסטוריות מגוונות, מתודולוגיית הפשט עלתה כמתחרה לפירוש חז"ל כאמצעי הפירוש המקראי הנכון (והיחיד). בדורות הראשונים אחרי שהוצב אתגר זה, חלק מהפרשנים (כמו רשב"ם, ראב"ע בפרקי הסיפור אבל לא בהקשרים הלכתיים, ור' יוסף קרא בפירושים אחדים על נביאים ראשונים) מבטלים במישרין פירוש מהסוג המדרשי לטובת הפשט.³⁴ לעומת זאת, רד"ק מייצג את הניסיון המוצלח לשלב בין ישן וחדש.³⁵

33 'Typically, in the first place, the text [in his case the aggadah] is of sufficient authority that it can not be casually dismissed. Second, a new world view [rationalism] provides a compelling set of ideas that appear to be in radical conflict with the simple meaning of the original text. Under such circumstances, a typology of positions is predictable. Some will turn their backs with disdain on the new world view [...] At the other pole, there will be those whose commitment to the new world view is so powerful that it shatters the authority of the text [...] in the middle will be those who retain their commitment to both the ancient text and the new thought system. They may do this through a kind of intellectual schizophrenia, which recognizes conflicts but either does not attempt to or is unable to reconcile them. More productively, they may resort to interpretation [in his case, philosophical or kabbalistic interpretation of aggadah] in order to demonstrate that the conflict between ancient text and new truth is only apparent, the result of an imperfect comprehension of the text; that the new idea is actually consistent with, implicit in, or even the ultimate meaning of the long-familiar but inadequately understood words' (M. Saperstein, *Decoding the Rabbis: A Thirteenth Century Commentary on the Aggadah*, Boston 1980, pp. 11–12)

34 ראו לדוגמה הערותיו של קרא על שמ"א א, יז, כ.

35 על האינטגרציה של סוגי פירוש שונים אצל רד"ק, ראו מ"צ סגל, פרשנות המקרא, ירושלים תשל"א, עמ' 75–90.